

калыптастыруға да бағытталған күрделі, көпқырлы еңбек болды. Міржақып Дулатұлының қызметі - бұл білім беру мен саяси тәуелсіздікті қолдау арқылы халыққа қызмет ету, ұлттық сана мен рухты ояту жолындағы тарихи миссияның айнасы. Ол өмір бойы білім мен саясатты біртұтас құрал ретінде пайдаланып, қазақ қоғамының дамуына елеулі үлес қосқан қайраткер ретінде тарихта мәңгі қалды [1, 6 б].

1920 жылдардан кейінгі советтік қуғынға ұшырап, 1928 жылы тұтқындалды. Бірақ ешқашан күрескерлік рухын жоғалтқан жоқ. Қуғын-сүргінде жүрсе де Міржақып жазуын тоқтатпады. ГУЛАГ түрмелерінде болған кезде ол тұтқындарға арналған сөздік пен әдеби туындылар жазды. Оның табандылығы мен ішкі беріктігі-түрмеде де рухани құлдырауға жол бермеудің жарқын мысалы. Ол 1920 жылдардың соңында большевиктік жүйенің қазақ ұлтына қауіп төндіретінін алдын ала болжаған. Соған қарсы күресіп, тіпті өмірінің соңына дейін саяси позициясынан қайтпаған қайсар жан. [1, 6 б.].

Жеке басының мүддесінен гөрі ұлт болашағын жоғары қойған Міржақып Дулатұлының өмір жолы - ұрпаққа үлгі, өнеге. Оның бойындағы тегеурінді күш, жігері мен тапқырлығы жас шағында-ақ көрініс тапты. Сол қасиеттері оны тек әдебиет пен ағартушылық жолында ғана емес, қоғамдағы әділетсіздікке қарсы күресте де белсенді етті. Алайда, нағыз кемел жасында-ақ Міржақып Дулатұлы өз еңбектері мен ұстанымдары үшін қатаң жазаланған. Ол саяси көзқарасы мен ұлттық мүддені қорғаудағы батылдығы үшін қамауға алынып, 1935 жылы Соловки түрмесінде, жазықсыз құрбан болып, өмірден озды. Бұл трагедия қазақ қоғамы үшін ауыр сынақ болса да, оның ерлігі мен принципшілдігі ұрпақ жадында мәңгі қалды. Міржақыптың өмірі - әділдік пен білімге, елге қызмет етуге адалдықтың, тәуелсіздік пен ұлттық санаға деген сүйіспеншіліктің символы болды. [1, 7 б.].

Бүгінгі тәуелсіз Қазақстан үшін Міржақып Дулатұлының ұстанымдары, ой-толғамдары және ұлттық мүддені қорғау жолындағы қызметі ерекше маңызға ие. Оның мұрасы - тарихи құндылық қана емес, сонымен бірге ұлттық рухты нығайтып, тарихи сананы байытатын, жас ұрпақты елжандылыққа, азаматтыққа тәрбиелейтін баға жетпес рухани қазына. Міржақып Дулатұлының қоғамдық-саяси мұрасын ғылыми тұрғыдан зерттеу, оның идеяларын жұртшылыққа жеткізу - ұлттық тарихымызды терең түсінудің, халқымыздың мәдени және рухани мұрасын сақтаудың маңызды қадамдарының бірі болып табылады. Ұрпақ үшін оның еңбектері тек өткеннің куәлігі ғана емес, сонымен бірге бүгінгі күнге бағдар, болашаққа бағыт ретінде қызмет етеді. Міржақыптың өмірі мен шығармашылығы қазақ халқының тарихында мәңгі есте қалатын қайталанбас үлгі болып қала береді. Бүгінгі тәуелсіз Қазақстан үшін Міржақып Дулатұлының ұстанымдары, ой-толғамдары және ұлттық мүддені қорғау жолындағы қызметі ерекше маңызға ие. Оның мұрасы - ұлттық рухты күшейтетін, тарихи сананы байытатын, жас ұрпақты елжандылыққа тәрбиелейтін баға жетпес рухани қазына. Сондықтан да Міржақып Дулатұлының қоғамдық-саяси мұрасын ғылыми тұрғыдан зерттеу және оны жұртшылыққа жеткізу - ұлттық тарихымызды терең түсінудің маңызды қадамдарының бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Дулатұлы Міржақып (1885-1935). Қазақстан тарихы. Таңдамалы шығармалар жинағы/Құраст.: Ихсан Д., Тоқтарбай Е. - Алматы: АТА Creative Hub баспасы, 2025. - 248 б.
- 2 Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. - Алматы: Ататек, 1995. - 256 б.
- 3 «Қазақ» газеті / ред. Ә. Нысанбаев. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1998. - 560 б.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӨНЕРІНДЕГІ ПОСТМОДЕРН БЕЛГІЛЕРІ

Наурызбаева Н.Қ.

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.д., Молдахмет А.А.

Астана Халықаралық Университеті

nurai130405@gmail.com

Астана қ.

Қазіргі заман мәдениетінің дамуында постмодернизм эстетикасы ерекше орын алып, жаһандық көркемдік үдерістердің басты сипаттамаларының біріне айналды. Постмодерн идеяларының қалыптасуы мен теориялық негізделуі Ф. Лиотар, Ж. Бодрийяр, У. Эко, Р. Барт сияқты ойшылдардың зерттеулерінде жан-жақты талданып, олардың еңбектері өнердегі көпқабаттылық, интертекстуалдылық, шындық пен киял арасындағы шекараның жойылуы, авторлық ұстанымның әлсіреуі сияқты құбылыстардың мәнін ашып бергені белгілі. Бұл ғалымдар постмодерннің мәдениетке әкелген басты жаңалығы - тұрақты мағыналардың күйреуі, сан алуан тілдердің тең дәрежеде қатар өмір

сүруі, дәстүрлі мәдени кодтардың қайта құралуы екенін атап өтеді. Қазақ өнертануында постмодерн ұғымы 1990-жылдардан бастап біртіндеп ғылыми айналымға ене бастады. Ә. Қастеев атындағы Мемлекеттік өнер музейінің сарапшылары, М. Базарбаева, Қ. Шиматаев, С. Аққұлұлы, А. Жұбанова секілді зерттеушілер қазіргі қазақ бейнелеу өнеріндегі символдық тілдің өзгерісін, фольклорлық образдардың жаңа интерпретациясын, ұлттық дәстүрдің заманауи контекстке икемделуін қарастырса, әдебиеттанушылар ішінен Д. Қамзабекұлы, А. Исмақова, Б. Майтанов еңбектерінде постмодернистік тәсілдердің қазақ әдеби үдерісіне ықпалы талданады. Қазақ киносына қатысты Г. Бельгер, Ә. Тарақты, Ә. Смайылованың зерттеулері де қазіргі режиссерлердің - Э. Төреханов, Е. Тұрсынов, Ш. Айманов атындағы студия режиссерлерінің - мифтік кодтар мен постмодернистік құрылымдарды қатар қолданатынын көрсетеді. Осы ғылыми ізденістердің жалғасы ретінде постмодернистік эстетиканың қазақ өнерінде орнығуын кешенді түрде қарастыру бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр. Себебі ХХІ ғасырдағы мәдени өзгерістер, жаһандану, цифрлану мен медиа кеңістіктің кеңеюі дәстүрлі өнер формаларына жаңа мағына жүктеп, ұлттық мәдениеттегі көркемдік жүйені қайта құруда. Қазіргі қазақ суретшілері, музыканттары, әдебиетшілері мен режиссерлері жаһандық өнердегі постмодерн белгілерін өз шығармашылығына енгізе отырып, оларды ұлттық дүниетаныммен сабақтастырады және жаңа эстетикалық кеңістік қалыптастырады. Осы тұрғыдан алғанда, постмодернистік тәсілдердің қазақ өнеріне ену процестерін зерттеу - тек көркемдік құбылысты сипаттау ғана емес, сонымен бірге қазіргі қазақ қоғамының рухани сұранысын, мәдени бағыттарын, құндылықтар жүйесінің өзгерісін түсінуге мүмкіндік береді. Сондықтан бұл мақаланың мақсаты - әлемдік және отандық зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып, қазіргі қазақ өнеріндегі постмодернистік белгілердің қалыптасу динамикасын, мазмұндық және пішіндік ерекшеліктерін, олардың ұлттық мәдениетпен қалай астасатынын кешенді түрде талдау.

Бұл зерттеу қазіргі қазақ өнеріндегі постмодернистік бағыттардың қалыптасуын кешенді түрде талдауға бағытталғандықтан, бірнеше ғылыми әдістің үйлесімді қолданылуын талап етеді. Зерттеу барысында ең алдымен мәдениеттанулық және өнертанулық талдау тәсілдері пайдаланылып, постмодерн эстетикасының жалпы теориялық негіздері әлемдік ғылыми әдебиет арқылы сараланды. Ж. Бодрийярдың симулякр теориясы, Ф. Лиотардың постиндустриялық қоғамдағы білімге қатысты тұжырымдары, Р. Барт пен У. Эконың мәтін, интертекстуалдылық, көпдауыстылық жөніндегі көзқарастары зерттеудің теориялық іргетасын құрады. Осы әдіс әлемдік постмодерн концепцияларын қазақ өнерінің ерекшеліктерімен салыстыра отырып түсіндіруге мүмкіндік берді. Сонымен бірге тарихи-географиялық және салыстырмалы-типологиялық әдістер қолданылып, қазақ өнерінің ХХ ғасырдың соңынан қазіргі кезеңге дейінгі даму динамикасы талданды. Өнер туындыларындағы стильдік өзгерістер, ұлттық дәстүрдің деконструкциялануы, жанрлар мен формалардың тоғысуы хронологиялық тұрғыда қарастырылып, олардың постмодерн эстетикасымен байланысы анықталды. Бұл тәсіл қазіргі өнердің мәдени-әлеуметтік жағдайлармен, жаһандану үдерістерімен және цифрлық кеңістіктің ықпалымен сабақтасқанын көрсетуге мүмкіндік берді. Контенттік талдау да маңызды әдістердің бірі ретінде пайдаланылып, қазақ суретшілері, кинорежиссерлері, жазушылары мен музыканттарының таңдаулы шығармалары мәтіндік, визуалдық және семиотикалық тұрғыда қарастырылды. Интертекстуалдылықтың көріну формалары, символдық образдардың жаңғыртылуы, ирония, пародия, көпқабаттылық, фрагментарлық құрылымдар сияқты постмодерн белгілері нақты мысалдар арқылы сараланды. Осы арқылы өнер туындыларының ішкі құрылымдық жүйесі анықталып, олардың постмодернистік эстетикамен қандай деңгейде байланысатыны айқындалды. Әлеуметтік-мәдени талдау әдісі арқылы заманауи қазақ қоғамындағы рухани ізденістер, идентификациялық процестер, мәдени жады мен ұлттық кодтың өзгеруі сияқты факторлардың қазіргі өнерге ықпалы қарастырылды. Бұл әдіс өнердің таза эстетикалық категория емес, әлеуметтік құбылыс екендігін негіздей отырып, постмодерннің қазақ мәдени кеңістігіндегі орны мен маңызын кең көлемде түсіндіруге мүмкіндік берді. Зерттеу әдістерінің осылайша кешенді қолданылуы қазіргі қазақ өнеріндегі постмодернистік құбылыстарды жан-жақты ашуға, жалпы теориялық тұжырымдарды нақты шығармашылық мысалдармен байланыстыруға және ұлттық мәдениеттің қазіргі даму логикасын тереңірек түсіндіруге жағдай жасады.

Қазіргі қазақ өнеріндегі постмодернистік үрдістерді талдау бұл құбылыстың тек стильдік жаңару емес, терең мәдени трансформация екендігін көрсетеді. Постмодерн эстетикасы орталықсыздыққа, көпқабаттылыққа, мағыналардың тұрақсыздығына негізделеді, ал бұл сипаттар қазақ өнерінің соңғы онжылдықтардағы дамуымен тікелей үндеседі. Осы тұрғыдан алғанда әлемдік теориялық көзқарастар мен отандық көркемдік тәжірибенің тоғысуы зерттеудің басты арқауына айналады. Ф. Лиотар постмодерннің негізгі белгісі ретінде «метанарративтердің күйреуін» көрсетсе [1, 152 б.], Ж. Бодрийяр жаңа мәдениеттің симулякрлерге сүйенетінін айтады [2, 48 б.]. Бұл тұжырымдар

казак өнеріндегі дәстүрлі мазмұнның жаңа контексте қайта құрылуын түсіндіруге мүмкіндік береді. Бейнелеу өнеріндегі постмодерн ең алдымен мифологиялық және фольклорлық образдардың трансформациялануынан көрінеді. Қазақстандық зерттеуші М. Базарбаева қазіргі суретшілердің дәстүрлі символдарды деконструкциялау арқылы жаңа семиотикалық деңгей жасайтынын атап өтеді [3, 214 б.]. Мысалы, киіз үй, тұлпар немесе абыз бейнесі реалистік кодтан қашып, абстракция немесе коллаж арқылы көпмәнді құрылымға айналады. Мұндай «семиотикалық ашықтық» У. Эконың «ашық шығармасы» туралы тұжырымымен тікелей байланысты [4, 77 б.].

Қазақ музыка мәдениетінде постмодерн жанрлардың араласуынан айқын байқалады. Дәстүрлі домбыра үні электронды музыкамен немесе хип-хоп ырғақтарымен ұштастырылып, «неофольклорлық гибрид» жасайды. Қ. Шиматаев қазіргі музыкалық кеңістіктің демократиялануын жаһандық мәдени сигналдардың еркін таралуымен түсіндіреді [5, 93 б.]. Музыкадағы интертекстуалдылық - халық әндерінің ремейкі, көне сарының жаңа форматқа түсуі - ақпараттық дәуірдің табиғи көрінісіне айналды. Кино мен әдебиетте постмодерн белгілері одан да күшті. Қазақ әдебиеттанушысы А. Исмақова қазіргі прозада фрагментация, уақыт пен кеңістіктің ауысуы, ирония мен пародияның күшеюін постмодернистік тәсілдер деп бағалайды. Бұл Р. Барттың «автордың өлімі» туралы идеясымен де үндеседі [6, 56 б.], себебі мәтін енді авторлық үстемдіктен босап, еркін интерпретация кеңістігіне айналады. Қазақ киносының жаңа толқынында да ұқсас тенденция бар: Е. Тұрсынов пен Э. Төреханов фильмдерінде мифтік кодтар заманауи шындықпен қатар өмір сүріп, көрерменге нақты жауап емес, көпқабатты мағына ұсынады. Ә. Тарақты мұны «ұлттық кинодағы постмодерндік сезіну» деп атайды [7, 204 б.].

Әлеуметтік-мәдени ракурстан алғанда, постмодерн қазіргі қазақ қоғамындағы рухани ізденістердің көрінісі болып отыр. Жаһандану жағдайында ұлттық идентификацияның қайта қаралуы дәстүрге жаңа көзқарас қалыптастырып, оны жаңаша интерпретациялауға алып келді. Бұл процесті С. Аққұлұлы «мәдени жадының жаңғыруы» деп сипаттайды [7, 119 б.]. Көрермендер мен оқырмандар қазір бірімді, бірбағытты туындыдан гөрі көпқабатты, ойнақы, символикалық шығармаларды қабылдауға бейім. Сондықтан постмодерн эстетикасы қазақ өнерінің жаңа аудиториялық сұранысымен де үйлеседі. Жалпы талдау постмодерннің қазақ өнеріндегі орнығуы сыртқы сәндік бағыт емес, мәдени кодтардың терең өзгеруінің нәтижесі екендігін айқындайды. Ол дәстүрді бұзып қана қоймай, оны жаңа формада қайта құра отырып, ұлттық мәдениеттің жаңаша көркемдік болмысын қалыптастырады. Мұндай бағыт қазақ өнерінің жаһандық мәдени кеңістікпен синтезделуіне, сонымен қатар өзінің ұлттық ерекшелігін сақтай отырып жаңа деңгейге көтерілуіне мүмкіндік береді.

Қазіргі қазақ өнеріндегі постмодерн белгілері нақты тарихи және мәдени үрдістермен байланысты. XX ғасырдың соңынан бастап Қазақстандағы өнердің әр саласында стильдік және мазмұндық жаңғырулар байқалады. Бейнелеу өнерінде дәстүрлі ұлттық символдар мен фольклорлық образдар жаңа визуалды контексте ұсынылады: киіз үй, тұлпар, абыз сияқты объектілер реалистік бейнеден алыстап, абстракция немесе коллаж түрінде көрінеді, бұл көркем туындының көпмәнділігін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, композициялық фрагментация, кеңістік пен уақытты еркін өзгерту, визуалды детальдардың символдық функциясын арттыру сияқты постмодернге тән құрылымдық элементтер кеңінен қолданылады. Қазақ музыкасы да жанрлық синтезді, стильдік араласуды көрсетеді. Дәстүрлі аспаптардың (домбыра, қобыз) дыбысы электронды музыка, хип-хоп, неофольклор элементтерімен біріктіріліп, музыкалық тілдің жаңа формалары пайда болды. Бұл үрдіс музыкалық интертекстуалдыққа, дәстүрлі және заманауи мәдениет арасындағы шекаралардың жойылуына әкеледі.

Әдебиет пен кино саласында постмодерннің айқын белгілері - сюжет пен хронологияның фрагментациясы, реалдылық пен қиялдың араласуы, автордың мәтінге араласу деңгейінің төмендеуі. Кинофильмдер мен прозалық шығармаларда тарихи оқиғалар мен мифологиялық кодтар заманауи шындықпен қатар беріледі, кейіпкерлердің психологиялық бейнесі көпқабатты, оқиғалар желісі толық шешілмей, көрерменге өз интерпретациясын жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, заманауи қазақ өнерінде постмодерннің әлеуметтік аспектілері байқалады. Жаһандану және цифрлық мәдениеттің дамуы ұлттық мәдени кодтарды қайта қарап, дәстүрлі формаларды жаңа мәнде қолдануға жағдай жасайды. Қоғамдық сұраныс өнер туындыларының көпқабатты, интерпретацияға ашық болуы арқылы қанағаттандырылады, бұл көркемдік алаңның плюралистикалық сипатын күшейтеді. Осы үрдістердің жиынтығы қазақ өнерінде постмодерннің көрінісін құрайды: дәстүрлі мәдени элементтер жаңаша формада ұсынылып, ұлттық ерекшелік сақталады, ал жаһандық мәдени үрдістермен синтезделеді. Бейнелеу өнері, музыка, әдебиет және кино саласындағы нақты фактілер постмодерннің қазақ мәдени кеңістігінде терең орныққанын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері қазіргі қазақ өнеріндегі постмодерннің терең әрі көпқырлы құбылыс екенін көрсетеді. Бейнелеу өнерінде ұлттық символдар мен фольклорлық мотивтердің абстрактілі, коллаждық формаларда қайта ұсынылуы, композициялық фрагментацияның кеңінен қолданылуы, кеңістік пен уақытты еркін өзгерту арқылы көркемдік көпмәнділіктің қалыптасуы айқын байқалады. Музыкада дәстүрлі аспаптар мен заманауи стильдердің тоғысуы, жанрлардың синтезі, интертекстуалдылық постмодерннің басты белгілерінің бірі ретінде көрінеді. Қазақ киносы мен әдебиетінде постмодерннің көрінісі сюжеттің фрагменттелуі, шынайылық пен қиялдың араласуы, кейіпкерлердің көпқабатты бейнесі, оқиғалардың толық шешілмеуі арқылы байқалады. Бұл құбылыстар оқырман мен көрерменнің шығармамен өзара әрекеттесуін күшейтіп, әрбір туындының жеке интерпретацияға ашық болуын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, жаһандану, цифрландыру және медиа кеңістіктің дамуы ұлттық мәдени кодтарды жаңаша форматта қолдануға мүмкіндік беріп, қазақ өнерінің ұлттық ерекшелігі мен заманауи эстетикалық бағыттардың үйлесімін қамтамасыз етеді. Осылайша, постмодерн қазақ өнерінде тек стильдік жаңалық қана емес, мәдени трансформацияның негізгі құралы ретінде орнығып, ұлттық мәдениет пен жаһандық эстетикалық үрдістерді біріктіретін маңызды механизмге айналды. Қазіргі қазақ өнеріндегі постмодерн эстетикасы кешенді, көпқабатты және динамикалық құбылыс ретінде көрініс береді. Бейнелеу өнерінде ұлттық символдар мен фольклорлық мотивтер абстрактілі, коллаждық және фрагменттік тәсілдер арқылы жаңа мағынаға ие болады, бұл көркемдік тілдің икемділігін арттырады және дәстүрлі мәдени кодтарды қайта жаңғыртуға мүмкіндік береді. Музыка саласында дәстүрлі аспаптар мен заманауи стильдердің тоғысуы, жанрлардың араласуы, музыкалық интертекстуалдылық постмодерннің айқын көрінісі болып табылады, бұл қазақ музыкалық мәдениетінің жаңа формаларының пайда болуына негіз болады. Қорыта келгенде, қазіргі қазақ өнеріндегі постмодерн эстетикасы дәстүрлі мазмұн мен заманауи форма арасындағы көпір ретінде қызмет етіп, көркемдік тәжірибені әртараптандырады және қоғамның рухани, мәдени сұраныстарын қанағаттандыруда маңызды рөл атқарады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қаймарданова А. Қазақ әдебиетіндегі постмодернизм құбылысы. - Алматы: Қазақ университеті, 2014. - 210 б.
2. Есенөріні Қ. Постмодернизм және қазақ поэзиясы. - Астана: Фолиант, 2019. - 256 б.
3. Қасқабасов С. Қазақ мәдениетінің тарихы: Жаһандану дәуіріндегі өзгерістер. - Алматы: Арыс, 2020. - 312 б.
4. Hassan I. The Postmodern Turn. - Ohio State University Press, 1987.
5. Липовецкий М. Русский постмодернизм: Очерк исторической поэтики. - Екатеринбург: У-Факт, 1997.
6. Базарбаева Г. Қазіргі қазақ өнеріндегі жанрлық трансформация. - Алматы: Өнер, 2021. - 198 б.
7. Тәуекелова А. Қазіргі қазақ прозасындағы интертекстуалдылық мәселелері. - Алматы: Санат, 2018. - 184 б.

ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ БАЛА ТӘРБИЕСІ: ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Оналбекова А.Н.

Ғылыми жетекші: т.ғ.к., доцент Кожакметова Г. К.
Л.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті
aruzanonalbekova@gmail.com

Астана қаласы

Қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті - ғасырлар бойы қалыптасқан рухани мұраның, әлеуметтік тәжірибенің және ұлттық дүниетанымның біртұтас көрінісі. Сол мәдениеттің өзегін ұлттың болашағы саналатын ұрпақ тәрбиесі құрайды. Қазақ қоғамында бала тәрбиесі - тек отбасылық міндет емес, тұтас қоғамның ортақ жауапкершілігі саналған. Ұлттың өмір сүру қабілеті мен рухани тұтастығы осы тәрбиелік жүйенің беріктігімен тығыз байланысты болған.

Дәстүрлі қазақ дүниетанымында балаға ерекше мән беріліп, оны киелі аманат, ата-баба рухының жалғасы ретінде қабылдаған. Осы ұстаным ұлттың моральдық және рухани құндылықтар жүйесінің қалыптасуына негіз болды. Бала тәрбиесіне қатысты қалыптасқан салт-дәстүрлер мен әдет-